

Teodora TODORIĆ MILIĆEVIĆ¹Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultetUDK
141.72(497.11)''199/...''
305-055.2(497.11)''199/...''
050:305-055.2(497.11)''199/...''

OD ULICE DO UČIONICE: FEMINISTIČKI AKTIVIZAM I TEORIJA U SRBIJI U 1990-IM I 2000-IM^{2,3}

APSTRAKT Ovaj rad ispituje bavljenje feminizmom unutar akademske sfere i njegovu vezu s feminističkim pokretima i zajednicom. Nakon uvida u položaj ženskih/rodnih studija na Zapadu nekad i danas, u radu se razmatra domaći kontekst i sugerišu neki od odgovora na pitanja – kakav je odnos između feminističke teorije i prakse, da li su se feministkinje u visokom obrazovanju okrenule isključivo teoriji, te da li su znanja koja se stiču na univerzitetu relevantna za feministički pokret i širu zajednicu? Kao mesto susreta teorije i aktivizma uzima se zbornik radova *Feministički časopisi u Srbiji: teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, koji se bavi feminističkim časopisima u Srbiji u 1990-im i 2000-im godinama, kao i aktivnostima feministkinja koje su ih uređivale ili pisale za njih. Cilj rada jeste da problematizuje složeni odnos feminističke teorije i prakse, te da pokaže da feminizam na univerzitetima, u Srbiji, može biti aktivistički i relevantan za društvo u celini.

Ključne reči: feministički akademski časopisi, feministička teorija, feministički aktivizam, studije periodike, ženske studije, studije roda

Ženske studije/studije roda više nisu mlada i retka disciplina na univerzitetima širom sveta, ali se uprkos tome čini da njihov opstanak nije sasvim izvestan. Postoje dva ozbiljna i međusobno povezana razloga za to – problemi unutar discipline i promene na univerzitetima. Kada je reč o

1 E-mail: teodora.todoric.milicevic@gmail.com

2 Rad je nastao u okviru projekta *Knjiženstvo, teorija i istorija ženske književnosti na srpskom jeziku do 1915. godine* (br. 178029), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

3 Rad je nastao delom kao rezultat razgovora, razmene mišljenja i sugestija koje su mi dale Ana Kolarić i Katarina Lončarević, a delom zahvaljujući njihovoj podršci i entuzijazmu, zbog čega sam im iskreno zahvalna.

problemima unutar discipline, ženske/rodne studije su oduvek bile izuzetno ranjive. Kao disciplina u čijoj se srži nalaze politička borba za jednakost i otpor patrijarhatu, opresiji, elitizmu, te kritika „objektivnosti” naučnog saznanja i ukazivanje na društvene faktore koji oblikuju naše viđenje sveta, ušle su na univerzitete koji su otelotvorenje elitističke, strogo hijerarhizovane institucije koja proizvodi „objektivno” i apolitično znanje (Lowe and Lowe Benston 1984, 178). Osim poteškoća da se uopšte opstane na takvom mestu, javila se i opravdana bojazan da feministkinje na univerzitetima ne mogu da učine mnogo, te da možda uopšte ne bi trebalo da budu u institucijama koje su proizvod sistema protiv kog se bore. Ta bojazan je aktuelna i danas, ali se sve više vezuje za konkretno pitanje: da li su feministkinje na univerzitetima izgubile vezu s feminističkim pokretima i zajednicom, odnosno da li su se odrekle političkog/aktivističkog u feminizmu i okrenule teoriji radi teorije?

S druge strane, univerziteti širom sveta dobijaju sve manje finansijske podrške od nacionalnih država, pa se zato obraćaju korporacijama i nude svoje usluge na tržištu. Pošto humanistika, baš kao i ženske/rodne studije, često nisu isplative na tržištu rada, dolazi do gašenja programa. Zato se u ovom radu postavlja nekoliko pitanja. Da li feministkinje u akademiji mogu da održe vezu sa zajednicom i predmetima svog izučavanja – stvarnim ženama i njihovim problemima, te da li je bavljenje feminizmom na univerzitetu samo teorijsko ili je i aktivističko? Kako su promene na univerzitetima uticale na rad feministkinja? Da li su te promene uticale da se profesionalni uspeh privileguje u odnosu na politički angažman ili feministkinje ipak deluju subverzivno unutar akademije?

Razmišljanja o navedenim problemima podstaknuta su zbornikom radova *Feministički časopisi u Srbiji: teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, koji su uredile Biljana Dojčinović i Ana Kolarić (Dojčinović i Kolarić 2018a). Ova publikacija, izuzetno značajna za proučavanje periodike na našim prostorima, već naslovom sugeriše da će se opštim pitanjima koja tište feminističku teoriju i kritiku baviti u domaćem kontekstu, i to u polju feminističke periodike od devedesetih godina do danas. Naravno, neka pitanja biće specifična za domaći kontekst.

Antiratne i antinacionalističke aktivnosti feministkinja u Srbiji devedesetih godina dovele su do stvaranja novih feminističkih časopisa koji svedo-

če kako o tom vremenu, ali iz drugog ugla u odnosu na dominantni istorijski i politički narativ, tako i o feminističkoj borbi. Kontinuitet i veza između feminističkih aktivnosti iz devedesetih godina dvadesetog veka, koje su dokumentovane u feminističkim časopisima, i institucionalizacije feminističkog znanja na domaćim univerzitetima, nesporni su. Da bih skrenula pažnju na taj kontinuitet i značaj feminističkih časopisa, zbornik ću sagledati iz ugla studija feminističke periodike, koje nude kritički aparat za razumevanje periodike kao mesta na kom se društvo posmatra iz perspektive koja je drugačija od one koju nam nudi dominantna kultura. Feministički časopisi devedesetih i dvehiljaditih predstavljaju prostor u kom je delovala (i deluje) feministička kontrajavnost. Osnivanjem tih časopisa stvoren je prostor za alternativne diskurse i razgovor o ljudskim i ženskim pravima.

U nastavku rada ću prvo ukazati na status ženskih/rodnih studija, kao i na vezu između univerziteta i feminističkog pokreta, u širem, nadnacionalnom kontekstu. U drugom delu ću se baviti domaćim kontekstom kroz kritički osvrt na tekstove iz zbornika. Iako je teško, ili čak nemoguće, povući jasnu granicu između teorije i aktivizma, i iako se aktivizam na univerzitetima razlikuje od aktivizma feminističkih organizacija, to ne znači da je rad feministkinja – naučnih radnica lišen političkog i da nema uticaja. Zbornik radova *Feministički časopisi u Srbiji: teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, kao i časopisi iz 1990-ih i 2000-ih kojima se zbornik bavi, upravo pokazuju spektar načina na koje možemo povezati teoriju i praksu u akademskoj sferi sa zajednicom i društvom u celini, odnosno dokazuju njihovu neodvojivost.

ŽENSKÉ STUDIJE/STUDIJE RODA I NJIHOVA VEZA S FEMINISTIČKIM POKRETOM: NEKAD I SADA

Osnivanje prvih odseka i pokretanje prvih programa iz oblasti ženskih studija⁴ na fakultetima u Sjedinjenim Američkim Državama sedamdesetih godina dvadesetog veka predstavlja jednu od pobeda ženskog pokreta. Cilj institucionalizacije ženskih studija bilo je širenje feminističkog znanja, nastavak borbe za temeljne društvene promene, te borba protiv opresije nad

---

4 Prvi studijski program iz ženskih studija započeo je na Državnom univerzitetu u San Dijegu 1970. godine.

ženama (Lowe and Lowe Benston 1984, 177). Istorijski gledano, feministički aktivizam je prethodio „akademsom” feminizmu, koji je nastao iz pokreta s idejom daljeg aktivističkog delovanja, samo u okviru univerziteta. Taj aktivizam podrazumeva menjanje sistema iznutra, na primer – kritiku postojećih akademskih disciplina iz feminističke perspektive, širenje feminističkog znanja, davanje podrške i uzora ženama koje se školuju ili to žele i, posredno, uticaj na donosioce političkih odluka u društvu. Univerzitet, kao ugledna i moćna društvena institucija, legitimiše feministička znanja i čini ih vidljivijim. To je izuzetno važno, jer jedino onda kada je i feminističko znanje legitimizovano u akademskom prostoru, ono može ravnopravno da se suprotstavi „znanjima” koja diskriminišu žene. Uprkos tome, upravo je ulazak u taj patrijarhalni i strogo hijerarhizovani centar moći od početka predmet oštih debata među feministkinjama.

Iako trenutno postoje širom sveta brojni programi u oblasti ženskih/rodnih studija, čini se da je od devedesetih godina do danas rasprava o „(ne) mogućnosti ženskih studija”⁵ i budućnosti feminizma na univerzitetima još prisutnija i relevantnija. Tako, na primer, u tekstu „*Is Academic Feminism an Oxymoron?*” („Da li je akademski feminizam oksimoron?”), objavljenom u vodećem feminističkom časopisu *Signs*, Džudit Stejsi (Judith Stacey) suprotstavlja definicije dveju reči – *akademski* i *feminizam*. Prema rečniku, akademsko se odnosi na nešto teorijsko, nema praktičnu svrhu i udaljeno je od političkog, dok se feminizam vidi kao pokret koji se bori za društvenu, političku i ekonomsku ravnopravnost, te je nužno i politički i aktivistički (Stacey 2000, 1189). Sudeći po tome, razlika između akademije i feminizma čini se tako velika da sintagma „akademski feminizam” na prvi pogled zaista deluje paradoksalno i izlišno. Međutim, pošto programi iz ženskih/rodnih studija i dalje opstaju na fakultetima, treba se zapitati kako je došlo i da li je uopšte došlo do udaljavanja „akademsog” feminizma i feminističkog aktivizma (društvenog pokreta) i da li ove, uslovno rečeno, dve strane dele neke ciljeve?

---

5 Ovde referišem na rad Vendi Braun (Wendy Brown) „*The Impossibility of Women's Studies*” („Nemogućnost ženskih studija”) (Brown 1997), ali i na odgovor Robin Vigman (Robyn Wiegman) u radu „*The Possibility of Women's Studies*” („Mogućnost ženskih studija”) (Wiegman 2005). Vigman se u navedenom radu bavi i kritikom eseja Marte Nusbaum „*The Professor of Parody*” („Profesor parodije”) (Nussbaum 2001).

Definicija akademskog koju bira Džudit Stejsi obuhvata sve stvari kojih su feministkinje bile svesne sedamdesetih godina kada su ulazile na univerzitet. U tom smislu, „akademski feminizam” jeste oksimoron. Međutim, da li je naučno znanje zaista udaljeno od političkog i bez praktične svrhe? Mnoge nauke, naročito prirodne i tehničke, imaju praktičnu svrhu, iako se insistiranje na toj praktičnoj svrsi zapravo vezuje za ulazak univerziteta na tržište rada, o čemu ću govoriti nešto kasnije. Kada je reč o političkom, upravo diseminacija akademskog znanja koje se predstavlja kao „objektivno” utiče na donošenje loših i diskriminatornih zakona i političkih odluka. Univerzitet nije samo mesto na kojem se proizvodi znanje, već se ono s te pozicije širi i oblikuje zajednicu. Drugim rečima, da univerzitet nema nikakve veze s političkom borbom i u tom smislu aktivizmom, ni feministkinje ne bi ušle na univerzitete da na njima i preko njih vode svoju političku borbu.

Postoji drugi problem s feminizmom u visokom školstvu poslednjih decenija, na koji je ukazala Marta Nusbaum (Martha Nussbaum) u eseju „*The Professor of Parody*” („Profesor parodije”) (Nusbaum 2001). Kritikujući, vrlo oštro, Džudit Batler (Judith Butler) i poststrukturalističku teoriju, Nusbaum upozorava da se mladim feministkinjama na univerzitetima šalje poruka da ne mogu učiniti gotovo ništa na polju političke borbe (ibid., 382–383). Batler je tu viđena kao oličenje feministkinje koja je okrenuta isključivo teoriji. Ta teorija je pritom opskurna i često opterećena bespotrebno komplikovanim rečnikom – dakle, napisana je samo za akademsku publiku i udaljena je od subjekata ženskih/rodnih studija – stvarnih žena (ibid., 383). Nusbaum sugerše da bi feministkinje na univerzitetima trebalo da se bave teorijom koja može da utiče na promene u društvu i koja je relevantna za subjekte kojima se bavi (ibid., 382). Dakle, bavljenje takvom teorijom je u isto vreme vid aktivizma, te možemo zaključiti da nije problem da li je moguć aktivizam feministkinja na univerzitetima, pošto jeste, već da li je on poslednjih decenija smanjen zato što feministkinje u visokom obrazovanju sve manje žele da se uključe u političku borbu.

Kada se govori o odnosu između univerziteta i feminističkog aktivizma, u obzir treba uzeti i promene koje su se desile na svetskim univerzitetima, prvenstveno u Sjedinjenim Američkim Državama. Naime, ideali visokog obrazovanja poput razvoja kritičkog mišljenja, analize i razumevanja odnosa u društvenoj i političkoj zajednici, empatije i solidarnosti, čine se daljim

nego ikada ranije, pod pritiskom zahteva tržišta, koji dovode do ubrzane privatizacije i korporatizacije univerziteta. Univerziteti neoliberalnih država aktivnim učešćem na tržištu rada proizvode novac za svoje potrebe, pošto države izdvajaju sve manje sredstava za obrazovanje. Novac uglavnom dolazi od korporacija kojima odgovara da se unaprede određene grane industrije zarad poboljšanja proizvodnje i proizvoda, ili pak od bogatih donatora, često bivših studenata, koji takođe imaju svoje, partikularne interese. S druge strane, i studenti i studentkinje biraju studijske programe sa svešću o tržištu rada, zaradi i poslovnom uspehu. U obrazovnom sistemu koji stavlja akcenat na sticanje kvalifikacija za što bolji posao („bolji” se tu odnosi na posao koji je dobro plaćen) i istovremeno izaziva bojazan kod studenata i studentkinja da takvih radnih mesta nema dovoljno za sve, logično je da se pojačavaju nezdrava kompetitivnost i konkurencija među studentima i studentkinjama, koje neretko vode u izolaciju i strah od neuspeha ili pak tuđeg uspeha. Dalje, akademski/e radnici/e su uslovljeni/e raspodelom sredstava, tako da su sve češće u situaciji da kurikulume prilagođavaju potrebama donatora (često korporacija) ili tržišta.

Kada je reč o humanistici i ženskim studijama/studijama roda, teško je naći direktnu vezu s tržištem i obezbediti siguran profit. Akademski radnici i radnice iz humanističkih nauka često se suočavaju s besmislenom birokratijom i zahtevima koji se ne uklapaju u prirodu njihovih disciplina (na primer, moraju da popunjavaju grafikone u kojima navode datume očekivanih dostignuća iz oblasti kojom se bave, da kvantitativno određuju tok svojih istraživanja, da predviđaju kakav će tačno uticaj imati na društvo i sl.). Uprkos tome, retko nalaze donatore, osim ako ne rade u interesu određenih kompanija ili vlada. To je jedan od razloga zbog kojih se ženske/rodne studije, kao i mnoge druge humanističke discipline, sve češće gase na univerzitetima.⁶

---

6 Razlozi za gašenje ženskih/rodnih studija često su ideološki, ali se pravdaju nedostatkom ili boljom raspodelom državnog novca i nezainteresovanošću studenata i studentkinja da pohađaju te programe. Takav slučaj se nedavno desio u Mađarskoj, gde su ukinute studije roda na državnom fakultetu (ELTE), dok je privatni Centralnoevropski univerzitet preselio Odeljenje za studije roda iz Budimpešte u Beč (cf. Hefron and Shenouda 2018; Peto 2018).

Ženske studije/studije roda se od samog početka zasnivaju na interdisciplinarnosti, solidarnosti, preispitivanju kako društva, tako i sopstvenih uvida, te aktivnom učešću u društvenim promenama. Čini se da su takva načela izlišna na savremenom, korporativnom univerzitetu. Imajući sve to u vidu, možemo postaviti još nekoliko pitanja: Da li postojanje ženskih/rodnih studija na današnjim univerzitetima predstavlja vid saučesništva u održavanju sistema protiv kog se feministkinje inicijalno bore ili je i dalje moguće iznutra subverzivno delovati na sistem? Da li se i kako ženske/rodne studije menjaju usled navedenih promena na univerzitetu? Kakva je pozicija ženskih/rodnih studija u situaciji u kojoj je sve teže doći do novca za finansiranje studija, obrazovanje stručnog kadra i izdavačku delatnost? Konačno, da li feministkinje prave previše kompromisa da bi ostvarile ciljeve?

OSNIVANJE I RAZVOJ ŽENSKIH STUDIJA U SRBIJI

Put od feminističkog aktivizma do osnivanja ženskih/rodnih studija, kao i ozbiljne promene u okviru visokog obrazovanja, deo su feminističke i obrazovne istorije i na našim prostorima. Međutim, kada debate o odnosu feminizma u viskom obrazovanju i društvenog aktivizma smestimo u ovdašnji kontekst, pojavljuje se još jedan značajan element za feminističku istoriju u Srbiji – ratovi iz devedesetih godina.

Iako su u socijalističkom periodu stečena važna prava (među njima i reproduktivna i pravo glasa u užem i širem smislu), a od skupa „Drug-ca žena”, održanog 1978. godine, prepoznata potreba za izučavanjem zapadnih feminističkih ideja i kritika socijalističke vizije ravnopravnosti, prvi kurs iz ženskih studija održan je tek 1992. godine pod okriljem Centra za ženske studije (Dojčinović 2018, 14–15). Trenutak u kom je osnovan Centar, a dve godine nakon toga i novi feministički časopisi, pokazao je da su ženska solidarnost i borba protiv opresije naj snažniji u najkritičnijim periodima u društvu. Kada je počeo raspad Jugoslavije, feministkinje su se odmah udružile i pružile podršku žrtvama rata i nasilja. Feministički pokret devedesetih je bio antinacionalistički i pacifistički, za razliku od dominantne srpske politike u to doba. Stoga prvi programi iz ženskih/rodnih studija više nisu mogli da čekaju bolje vreme – društvu su hitno bili potrebni drugačiji glasovi, a feministička zajednica je pokazala zrelost za takav korak. Osnivanje

ženskih/rodnih studija, kao i osnivanje feminističkih časopisa, prvo *Feminističkih sveski* (1994), a potom *ProFemine* (1994/5) i *Ženskih studija* (1995), predstavlja važan vid feminističkog aktivizma iz tog perioda. Ti časopisi nam danas daju važna svedočanstva o ratu, ženskom pokretu, pacifizmu, feminizmu i obrazovanju.

Studije moderne periodike su relativno mlada oblast istraživanja koja se najčešće vezuje za proučavanje modernističke periodike. Proučavanje časopisa se pokazalo važnim jer su oni svedočanstva vremena u kom su nastali. Njihov sadržaj je često kontradiktoran, pun sukoba, suprotstavljenih mišljenja, raznih vrsta priloga i žanrova koje je teško obuhvatiti i kategorizovati, pa zato predstavljaju izazov za proučavanje (Powell 2011). Ipak, kada se savladaju metodološke poteškoće, časopisi nude bogat materijal za sagledavanje određene epohe iz mnogo različitih perspektiva. Oni imaju potencijal da preoblikuju dominantno viđenje istorije tako što oživljavaju glasove koji su bili potisnuti. Feministička periodika je posebno značajna u tom pogledu. Feministički časopisi su mesta u kojima je pohranjeno feminističko znanje i gde saznajemo o feminističkim aktivnostima. Oni su takođe mesta sukoba feministkinja s patrijarhalnim svetom, ali i međusobnih sučeljavanja. Izučavanje feminističke istorije u Srbiji i osnivanje ženskih/rodnih studija takođe se ne može razumeti bez osvrta na feminističku štampu.

Zbornik radova *Feministički časopisi u Srbiji: teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, koji su uredile Biljana Dojčinović i Ana Kolarić, doprinosi izučavanju aktuelne, bogate i još uvek nedovoljno istražene oblasti periodike na našim prostorima i, istovremeno, oživljava domaću feminističku tradiciju analizirajući veze između aktivizma, teorije i umetničkih praksi. Zbornik nije u prodaji, već su primerci podeljeni bibliotekama i pojedincima i pojedinkama, a može se besplatno pronaći i u PDF formatu na internetu (Knjiženstvo n.d.). Odluka urednica da zbornik bude dostupan odslikava jasno stanovište da znanje treba da bude besplatno i da mu imaju pristup kako akademski radnici i radnice, tako i šira publika. To je takođe važan vid diseminacije feminističkog znanja.⁷

---

7 Važno je napomenuti da je štampanje zbornika finansirano preko projekta, što je i omogućilo da bude besplatan. Da je reč, međutim, o nezavisnoj izdavačkoj kući, kupovina knjiga bi značila da podržavamo rad te izdavačke kuće i tako pomažemo u daljem objavljivanju knjiga i širenju znanja.

U fokusu zbornika su kako časopisi koji nastaju devedesetih godina, kada su osnovani prvi programi iz ženskih studija u Srbiji, tako i časopisi koji izlaze i danas.⁸ Drugim rečima, analiziraju se dva perioda: period do 2000. godine, koji je obeležen ratom, raspadom Jugoslavije, te postsocijalističkom transformacijom, što je sve uticalo na aktivizam feministkinja, i period od 2000. godine do danas, u kom se ženske studije ili, preciznije rečeno, studije roda institucionalizuju. Časopisi *Feminističke sveske*, *Ženske studije* i *ProFemina*⁹ pripadaju prvom periodu, dok *Genero* i *Knjiženstvo* spadaju u 2000-e.

Navedeni časopisi predstavljaju dobar izvor za istraživanje odnosa između akademskog feminizma i aktivizma. Prvo, nastali su gotovo uporedo s Centrom za ženske studije, koji je i pokrenuo prvi kurs iz ženskih studija u Srbiji (*Feminističke sveske* i *ProFemina* pokrenuti su 1994, a *Ženske studije*, koje osniva Centar, 1995). Drugo, časopisi su (bili) prostor u kom feministkinje proizvode, šire i legitimišu nova znanja, podsticali su na sukob mišljenja i dijalog, okupljali su ljude sličnih interesovanja, zbog čega su imali mobilizacijsku snagu (Kolarić 2018, 25). Dakle, može se reći da časopisi predstavljaju svojevrsan spoj teorije i aktivizma. Konačno, feministički časopisi su se menjali tokom vremena, a ta promena usko je vezana za institucionalizaciju feminističkog znanja i promene u visokom obrazovanju, za šta su dobri primeri *Genero* i *Knjiženstvo*. Bitno je napomenuti i da je celokupna arhiva *Genera* digitalizovana i dostupna, te da će časopis nastaviti da se objavljuje i kao elektronski, i u štampanoj verziji, dok je *Knjiženstvo* prvi isključivo elektronski feministički časopis u Srbiji. Time ova dva časopisa otvaraju temu digitalne humanistike i najavljuju novi prostor za feminističku teoriju i aktivizam.

Pošto je zbornik nastao uz podršku programa *PATTERNS Lectures*, čiji je cilj bio uspostavljanje novog nastavnog predmeta, u ovom slučaju na doktorskim studijama (u pitanju je predmet „Teorija, aktivizam i kulturne/umetničke prakse: feministička štampa u Srbiji 90-ih i 2000-ih godina”), on

---

8 Prvi kurs iz ženskih studija u Srbiji započet je simbolički 8. marta 1992. godine u Centru za ženske studije u Beogradu.

9 *ProFemina* je izlazila do 2011. godine, ali od 2004, usled nedostatka finansijskih sredstava, neredovno izlazi, te je izgubila „kontinuitet i periodičnost izlaženja, aktuelnost, dinamičnost, savremenost” (Milinković 2018, 290), tako da stvarnu aktivnost ovog časopisa možemo smestiti u period do 2000.

obuhvata radove kako predavačica koje su učestvovala u realizaciji predmeta, tako i doktoranata i doktorantkinja koji/e su ga pohađali/e.¹⁰ Ukupno 16 članaka podeljeno je u šest tematskih celina. Iako je *ProFemini* posvećeno najviše radova (četiri), a *Feminističkim sveskama* najmanje (jedan), u radovima o pojedinačnim časopisima često se referiše i na druge časopise. Na taj način u svakom radu dobijamo jasnu i povezanu sliku odnosa između časopisa, teorije, aktivizma i institucionalizacije ženskih/rodnih studija, a stalno spominjanje časopisa služi i očuvanju feminističke istorije. Urednice, autorke i jedan autor stoje na poziciji da je važno boriti se protiv brisanja ženskih i feminističkih glasova, što je ujedno i borba za feminističko znanje.

Urednice u „Predgovoru” zbornika pišu da „proizvodnja feminističkog znanja obuhvata i teoriju i praksu” (Dojčinović i Kolarić 2018b, 9). Iako se u zborniku problematizuje složeni odnos između teorije i prakse, dominantan je stav da ženske/rodne studije treba da o(p)stanu na univerzitetima. Opravdanost takvog stava može se potkrepiti s nekoliko uvida. Prvo, za razliku od Severne Amerike i Zapadne Evrope, ženske/rodne studije kao vid neformalnog obrazovanja u Srbiji postoje od devedesetih, a na univerzitete ulaze dvehiljaditih. Kao jasno imenovani odseci/moduli javljaju se u okviru master studija (na Univerzitetu u Novom Sadu i Univerzitetu u Beogradu) i doktorskih studija (samo na Univerzitetu u Novom Sadu), dok se na osnovnim studijama pojavljuju kao obavezni i izborni predmeti na određenim odsecima (na primer, Studije roda su obavezan predmet na Odeljenju za novinarstvo i komunikologiju na Fakultetu političkih nauka, dok su na istom fakultetu izborni predmet na Socijalnoj politici i socijalnom radu, kao i na Odeljenju za politikologiju).¹¹ U tom smislu, može se reći da u Srbiji još uvek nije u potpunosti sprovedena disciplinizacija ženskih studija, tj. da nisu postale deo kurikuluma na osnovnim studijama niti postoje kao smer. Drugo, i dalje postoje jasan kontinuitet i veza između aktivizma i feminističke teorije, jer je današnja Srbija još uvek duboko

---

10 Predavačice: Stanislava Barać, Biljana Dojčinović, Ana Kolarić, Jasmina Lukić, Katja Mihurko-Poniž, Jelena Milinković, Svetlana Stefanović, Dubravka Đurić, Katarina Lončarević. Doktorantkinje i doktorant: Jelena Latalović, Zorana Simić, Nevena Stanisavljević, Mila Vojinović, Nataša Vučenović i Nemanja Glintić.

11 Programi se zovu studije roda, a ne ženske studije. Iako je tema imenovanja važna i interesantna, preširoka je za ovaj rad, pa se tim pitanjem ovde neću baviti.

obeležena ratovima iz devedesetih, odnosno periodom u kom su feministička misao i aktivizam bili najtešnje povezani. Konačno, čini se da zbornik o feminističkim časopisima zapravo demonstrira da je sprega između univerziteta i aktivizma nužna, pošto su u svakom radu jasno istaknuti kako teorijski, tako i aktivistički aspekti pojedinačnih časopisa.

FEMINISTIČKA PERIODIKA U SRBIJI U 1990-IM I 2000-IM

Zbornik otvaraju tekstovi urednica, u kojima se daje istorijski i teorijski okvir za čitanje zbornika. Dok Biljana Dojčinović piše o istoriji ženskih/rodnih studija u Srbiji (Dojčinović 2018), Ana Kolarić govori o legitimizaciji i širenju feminističkog znanja u časopisima, kao i o dilemama i poteškoćama s kojima se suočavaju urednice feminističkih (akademskih) časopisa, i to na primeru časopisa *Signs* (Kolarić 2018). U ta dva teksta su najavljene ključne teme zbornika: istorijski kontekst u kom su nastale ženske studije, najpre izvan akademije a potom i na fakultetima, kao i značaj časopisa u tom procesu; problemi disciplinizacije, pisanje ženske (književne) istorije kod nas; uloga digitalne humanistike u savremenoj feminističkoj teoriji; odnos između teorije i aktivizma; legitimizacija ženskog i feminističkog znanja.

Posle uvodnih tekstova urednica, Svetlana Stefanović daje teorijsko utemeljenje i kratak istorijski prikaz odnosa između pojmova roda i nacije (ovo je ujedno jedini članak u zborniku koji ne analizira časopise, već se isključivo bavi istorijom dva pojma). Ta dva pojma – rod i nacija – ključni su za razumevanje feminističkog aktivizma iz devedesetih, pa tako i osnivanja feminističkih časopisa iz tog perioda. Kada je izbio rat u republikama SFRJ, feministkinje su se oštro suprotstavile rastućem nacionalizmu i solidarno stale na stranu svih žrtava, tako da je feministička aktivnost iz tog perioda bila antinacionalistička i pacifistička. Premda su i u SFRJ već postojale feministička misao i aktivnost, rat je bio okidač da se feministkinje ujedine, pokrenu prve programe iz ženskih studija, osnuju časopise i učestvuju u borbi protiv vladajućeg režima. *Feminističke sveske* su dale verovatno najveći doprinos aktivističkom delovanju u ratnom periodu. Do nastanka ovog časopisa dovelo je pokretanje SOS telefona za žene i decu žrtve nasilja, pa ne čudi da su *Feminističke sveske* prenosile pojedinačna iskustva žrtava nasilja, koja su postala osnova za artikulaciju opštijih znanja (Barać 2018, 84).

Premda je aktivizam najočigledniji u *Feminističkim sveskama*, *ProFemina*, koja je bila fokusirana na književnost, i *Ženske studije*, koje su se prvenstveno bavile teorijom, takođe pokazuju visok stepen aktivističke delatnosti.¹² *ProFemina* se prvenstveno bavila ženskom književnošću i (književnom) istorijom. Zbog insistiranja na takozvanom unutrašnjem pristupu književnosti, koji podrazumeva (vrednosno i politički) „objektivnu” i neutralnu analizu, feminističko tumačenje književnosti u našim akademskim krugovima zauzimalo je periferno mesto.¹³ U sprezi s tim bio je i status ženskog stvaralaštva, koje je bilo marginalizovano jer navodno nije izdržalo sud vremena (reč je, uglavnom, o sudu muških kritičara) ili zato što žene nisu imale jednak stvaralački potencijal kao muškarci. Urednice *ProFemine*, svesne svih tih problema, posvetile su se kako kreiranju ženske književne tradicije („Portret prethodnice”), tako i objavljivanju dela neafirmisanih autorki, o čemu govori jedna od osnivačica časopisa – Dubravka Đurić (Đurić 2018). Pored objavljivanja radova savremenih autorki, uredništvo *ProFemine* ustanovilo je dve književne nagrade – nagradu „Biljana Jovanović” i nagradu „ProFemina”. Štaviše, pored toga što je omogućila siguran prostor književnicama, *ProFemina* je otvorila vrata i književnim kritičarkama, o kojima piše Jelena Lalatović (Lalatović 2018).

Jasmina Lukić piše o uticaju časopisa *Ženske studije* na institucionalizaciju ženskog znanja. Centar za ženske studije, osnivač ovog časopisa, imao je jasnu nameru da stvara žensko znanje koje će biti legitimizovano na univerzitetima (Lukić 2018, 146). Da bi se znanje stvaralo, legitimizovalo i širilo, bilo je potrebno osnovati časopis. U časopisima se objavljuju nova znanja, koja se potom šire i, u idealnom slučaju, utiču na zajednicu. Časopisi su važni i za jačanje zajednice u nekoj disciplini, jer podstiču stručnjake da čitaju i pišu jedni o drugima i tako unapređuju teoriju, ali se i stalno podsećaju

---

12 Zbog hronološkog i ideološkog kontinuiteta, deo o *Ženskim studijama* u zborniku prethodi delu o *Generu*, koji je nastavak *Ženskih studija*, ali pod drugačijim imenom i uredničkom politikom, pa se potom analizira *ProFemina*. Međutim, zbog činjenice da *ProFemina* posle dvehiljaditih nije relevantna na način na koji je bila devedesetih, kao i zbog toga što *Genero* smeštam u period institucionalizovanja feminističke teorije, prvo ću se osvrnuti na *ProFeminu*.

13 O istim problemima govori i Jelena Lalatović kad piše o feminističkoj književnoj kritici u *ProFemini* (Lalatović 2018).

na dotadašnja dostignuća. U tom smislu, *Ženske studije* su učestvovala u „složenim procesima moguće disciplinacije ženskih studija kroz podršku oblikovanju kolektiviteta subjekata koji aktivno rade u tom području” (ibid., 148). Ako se oslonimo na argumente iznete u tekstu Ane Kolarić, možemo zaključiti da su *Ženske studije* imale mobilizacijsku snagu da okupe ljude koji dele zajednička interesovanja (Kolarić 2018, 25). Ambicije tih žena su bile osnivanje programa ženskih/rodnih studija na univerzitetima. Iako se na to čekalo duže od očekivanog, Centar za ženske studije i časopis odigrali su značajnu ulogu u disciplinaciji ženskih/rodnih studija kod nas.

Godine 2002. menjaju se naziv i koncepcija časopisa *Ženske studije*. Novi/stari časopis se zove *Genero*, i pod tim imenom izlazi i danas. *Genero* u mnogim aspektima sledi uredničku politiku *Ženskih studija* (interdisciplinarnost, kritički pristup, preispitivanje problema identiteta), ali daje više prostora domaćim autorkama i autorima, kao i regionalnim temama.¹⁴ Okretanje ka lokalnom i regionalnom kontekstu, kao i podsticanje domaćih autorki, pokazuje potrebu za baštinjenjem i pisanjem domaće feminističke istorije i teorije i razvojem ženskih/rodnih studija. Dvehiljadite označavaju trenutak zrelije feminističke misli na našim prostorima, kada se na univerzitetima sve češće javljaju predmeti iz ženskih/rodnih studija.

Danas je *Genero* akademski feministički časopis koji se nalazi na Nacionalnoj listi časopisa i objavljuje isključivo naučne radove, prikaze, kao i povremeno rubriku *in memoriam*. Zbog uslova i pravila koja propisuje Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja o tome šta *jeste* akademski časopis, *Genero* ne objavljuje prevode, eseje, književne priloge. To je na prvi pogled ograničilo prostor za aktivizam koji se ogledao u podsticanju književnica da pišu i objavljuju, kakav je negovala, recimo, *ProFemina*. Urednice akademskih feminističkih časopisa moraju da vode računa o faktoru uticaja, citiranosti, recentnosti literature. Veoma često, zaokupljene pre svega formalnim a ne sadržajnim zahtevima, urednice se nalaze u situaciji da čine kompromise s tehnokratskim sistemom kako bi se feminističko znanje legitimizovalo i održalo na univerzitetima. O tim i sličnim problemima piše Katarina Lončarević, urednica *Genera*. Ona zaključuje da je borba za opstanak ženskih studija na univerzitetima bitna, ali da časopisi moraju „imati veze sa feminističkom za-

---

14 Videti „Reč uredništva” u prvom broju *Genera* (*Genero* 2002, 7).

jednicom i pokretom” (Lončarević 2018, 204). Iako akademski feministički časopisi ne afirmišu mlade književnice, treba reći da *Genero* preko rubrike „Prikazi” podstiče na pisanje mlade naučnice i kritičarke koje neretko u ovom časopisu objavljuju svoje prve radove. Osim toga, kada feministkinje čitaju i pišu jedne o drugima, onda one na taj način kreiraju, šire i održavaju feminističku i čitalačku zajednicu. Čini se da časopis *Genero* i u tome vidi način da ne odustane od aktivizma, makar to bilo u suženom polju koje kontroliše Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

Veza sa širom publikom, a ne samo akademskom, možda može da se ostvari uz pomoć digitalnih tehnologija, iako i dalje u okviru projekata koje finansira (i ograničava) Ministarstvo prosvete. *Knjiženstvo, časopis za studije književnosti, roda i kulture*, deo je naučnog projekta „*Knjiženstvo, teorija i istorija ženske književnosti na srpskom jeziku do 1915. godine*”. U okviru ovog projekta, pored časopisa, postoji i baza podataka u kojoj se nalaze informacije o autorkama koje su stvarale do 1915. godine. Kvantitativni rad na prikupljanju podataka prate naučni radovi u časopisu. Iako postoji opravdana sumnja u optimističnu pretpostavku da digitalno doba, pre svega internet, može značajno da poboljša status humanistike, o čemu u poslednjem delu zbornika piše Zorana Simić (Simić 2018), može se reći da je časopis *Knjiženstvo* u nekoliko navrata pokazao svoj aktivistički potencijal. Prvo, kao onlajn časopis, on je svima dostupan za čitanje. Drugo, projekat *Knjiženstvo*, poput mnogih akademskih časopisa i projekata, prisutan je i na društvenim mrežama, konkretno Fejsbuku, što olakšava širenje informacija i komunikaciju sa širom i drugačijom čitalačkom publikom. Iako algoritmi društvenih mreža nude korisnicama i korisnicima sadržaj na osnovu njihovih interesovanja, prisutnost na društvenim mrežama ipak povećava šansu da sadržaj dopre do publike koja je izvan akademske zajednice ili koja je otvorena za drugačija znanja. Treće, razvoj baze podataka *Knjiženstvo* uticao je na pisanje velikog broja radova o zapostavljenim domaćim autorkama koji su objavljeni u časopisu *Knjiženstvo* i na objavljivanje tri zbornika – dva o Jeleni Dimitrijević i jedan o Milici Janković (Dojčinović, Milinković i Rodić 2015; Dojčinović i Milinković 2018; Dojčinović 2019). Povezanost časopisa i baze podataka ostvarila je značajan rezultat na polju reforme obrazovanja u smeru afirmisanja domaćih književnica – 2019. godine odlomak iz putopisa *Sedam mora i tri okeana* Jelene Dimitrijević uvršten je u školski program kao obavezna lektira za učenike sedmog razreda.

ZAKLJUČAK

Zbornik *Feministički časopisi u Srbiji: teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im* stoji na stanovištu da je savez između teorije i aktivizma ne samo moguć već i nužan. Feministički časopisi i osobe okupljene oko njih pokazali su da solidarnost, saradnja i ujedinjenost oko zajedničkog cilja mogu da daju rezultate, naročito u periodu moralnog i svakog drugog posrnuća jednog društva, kakav su bile devedesete godine u Srbiji. Autorke koje su učestvovala u realizaciji doktorskog predmeta a potom i sastavljanju zbornika, od kojih su neke bile ili još uvek jesu urednice feminističkih časopisa, pokazale su da imaju svest o tome da ženske studije ne mogu da ostvare svoj cilj ako su odvojene od stvarnog sveta. Ta svest je nužan preduslov za bilo koji vid aktivizma, kako smo videli u slučaju *Genera i Knjiženstva*.

Premda je, za razliku od američkih i pojedinih evropskih univerziteta, visoko obrazovanje u Srbiji i dalje dominantno javno, dakle finansira se iz državnog budžeta, postoji ozbiljna bojazan da će se to u budućnosti promeniti. Urednice akademskih feminističkih časopisa još uvek ne strepe za uspeh svojih časopisa na tržištu, koje za te časopise *de facto* i ne postoji, jer država finansira njihovo objavljivanje, ali moraju da prave razne kompromise da bi njihovi časopisi opstali u akademskoj sferi. Ipak, čini se da ti kompromisi ne udaljavaju feministkinje od njihovih osnovnih principa i ciljeva – uprkos svim poteškoćama, jasno je da su feministički časopisi nužni u proizvodnji i diseminaciji feminističkog znanja, a uredničke politike tih časopisa pokazuju da su teorija i aktivizam neodvojive u feminizmu.

Novousvojeni Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti, koji redukuje državnu pomoć i prepušta projekte zakonima tržišta, može negativno da utiče na rad feministkinja u okviru istraživačkih projekata. Ove promene otvaraju temu budućnosti ženskih/rodnih studija kod nas, o kojoj se uveliko govori u Americi i Evropi, a koju delom najavljuju i pojedine autorke u zborniku (Kolarić 2018; Lukić 2018; Lončarević 2018). Ta budućnost delom zavisi od „akademske aktivizma”, odnosno od spremnosti feministkinja u visokom obrazovanju da se povežu i suprotstave politikama koje ugrožavaju kako ženske/rodne studije, tako i humanističke nauke u celini.

Iako je u fokus ovog rada postavljena „suprotnost” između teorije i aktivizma, odnosno pitanje da li se feminizam na univerzitetima odrekao tradicije

političkog delovanja i okrenuo pukom teoretisanju, to ne znači da je time iscrpljen spektar problema i pitanja koje ovaj zbornik pokreće. Tekstovi u zborniku podsećaju i iznova uveravaju čitalačku publiku da razumevanje problema kojima se bave ženske studije – poput odnosa moći, potčinjavanja, klase, nacionalizma – vodi ka multiperspektivnom, pluralističkom poimanju sveta. Premda ostaje otvoreno pitanje ko čita feminističke knjige, časopise i radove, odnosno koliki je njihov domet, zbornik *Feministički časopisi u Srbiji: teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, pored visokog kvaliteta članaka, stilom (većina radova je napisana jednostavnim jezikom koji je pristupačan čitalačkoj publici izvan univerziteta), izborom i obradom tema, kao i uključivanjem mlađih saradnica i saradnika, sâm po sebi predstavlja vrstu aktivističke intervencije u okviru univerziteta i sugerise da bi visoko obrazovanje trebalo da bude suštinski feminističko – demokratsko, pluralističko, inkluzivno i aktivističko.

LITERATURA

- Barać, Stanislava. 2018. „Feminističke sveske’ (1994–1999): između ženskog iskustva i feminističkog znanja.” U *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, uredile Biljana Dojčinović i Ana Kolarić, 80–104. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. doi: 10.18485/femjis.2018.ch5
- Brown, Wendy. 2005. „The Impossibility of Women’s Studies.” *differences* 9(3): 79–101.
- Dojčinović, Biljana. 2018. „Prihvatanje razlika: feministička kritika u Srbiji u postsocijalističkom periodu.” U *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, uredile Biljana Dojčinović i Ana Kolarić, 13–24. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. doi: 10.18485/femjis.2018.ch1
- Dojčinović, Biljana, ur. 2019. *Amerikanke Jelene J. Dimitrijević*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu i Narodna biblioteka Srbije. <http://www.knjizenstvo.rs/sr/izdanja>
- Dojčinović, Biljana, Jelena Milinković, Milena Rodić, ur. 2015. *Nova realnost iz sopstvene sobe: književno stvaralaštvo Milice Janković*. Beograd, Veliko Gradište: Narodna biblioteka „Vuk Karadžić”, Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković”. <http://www.knjizenstvo.rs/sr/izdanja>

- Dojčinović, Biljana, i Jelena Milinković, ur. 2018. *Čitate li Jelenu Dimitrijević?* Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. <http://www.knjizenstvo.rs/sr/izdanja>
- Dojčinović, Biljana, i Ana Kolarić, ur. 2018a. *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. doi: 10.18485/femjjs.2018
- Dojčinović, Biljana, i Ana Kolarić. 2018b. „Predgovor.” U *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, uredile Biljana Dojčinović i Ana Kolarić, 7–10. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Đurić, Dubravka. 2018. „Platforma časopisa ‚ProFemina.’” U *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, uredile Biljana Dojčinović i Ana Kolarić, 231–245. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. doi: 10.18485/femjjs.2018.ch11
- Genero. 2002. „Reč uredništva.” *Genero: časopis za feminističku teoriju* 1: 7.
- Kolarić, Ana. 2017. *Rod, modernost i emancipacija: uredničke politike u časopisima Žena i The Freewoman (1911–1912)*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Kolarić, Ana. 2018. „Uređivačke politike u feminističkim akademskim časopisima.” U *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, uredile Biljana Dojčinović i Ana Kolarić, 24–41. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. doi: 10.18485/femjjs.2018.ch2
- Lalatović, Jelena. 2018. „Književna kritika u ‚ProFemini’ (1994–1999): portret feminističke avangarde.” U *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, uredile Biljana Dojčinović i Ana Kolarić, 263–281. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. doi: 10.18485/femjjs.2018.ch13
- Lončarević, Katarina. 2018. „Stvaranje prostora za feminističku teoriju u naučnoj periodici u Srbiji: časopisi ‚Ženske studije’ i ‚Genero.’” U *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, uredile Biljana Dojčinović i Ana Kolarić, 185–206. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. doi: 10.18485/femjjs.2018.ch9
- Lowe, Marian, and Margaret Lowe Benston. 1984. „The Uneasy Alliance of Feminism and Academia.” *Women’s Studies International Forum* 7(3): 177–183. doi: 10.1016/0277-5395(84)90008-6

- Lukić, Jasmina. 2018. „Ženske/rodne studije i problemi disciplinizacije: uloga časopisa.” U *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, uredile Biljana Dojčinović i Ana Kolarić, 143–164. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. doi: 10.18485/femjis.2018.ch7
- Nusbaum, Marta. 2001. „Profesor parodije.” Preveo s engleskog Đorđe Tomić. *Reč*, 62: 381–397. <http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/62/379.pdf>
- Powell, Manushag N. 2011. „Afterword: We Other Periodicalists, or, Why Periodical Studies?.” *TSWL*, 30(2): 441–451.
- Milinković, Jelena. 2018. „ProFemina’, feminističke kontrajavnosti i književna prošlost.” U *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, uredile Biljana Dojčinović i Ana Kolarić, 281–312. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. doi: 10.18485/femjis.2018.ch14
- Simić, Zorana. 2018. „Knjiženstvo’: susret ginokritike i digitalne humanistike.” U *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, uredile Biljana Dojčinović i Ana Kolarić, 315–328. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. doi: 10.18485/femjis.2018.ch15
- Stacey, Judith. 2000. „Is Academic Feminism an Oxymoron?” *Signs* 25(4): 1189–1194.
- Stefanović, Svetlana. 2018. „Rod i nacija: osnovne pretpostavke.” U *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, uredile Biljana Dojčinović i Ana Kolarić, 43–62. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. doi: 10.18485/femjis.2018.ch3
- Wiegman, Robyn. 2002. „Academic Feminism Against Itself.” *NWSA Journal* 14(2): 18–37.
- Wiegman, Robyn. 2005. „The Possibility of Women’s Studies.” In *Women’s Studies for the Future: Foundations, Interrogations, Politics*, edited by Elizabeth Lapovsky Kennedy and Agatha Beins, 40–61, NJ: Rutgers University Press.

Onlajn izvori

- Heffron, Claire, and Nora Shenouda. 2018. „Hungary to end Gender Studies Funding.” *Euronews*, August 30. <https://www.euronews.com/2018/08/30/hungary-to-end-gender-studies-funding>

Knjiženstvo. n.d. „Izdanja.” *Knjiženstvo*. <http://www.knjizenstvo.rs/sr/izdanja>
Peto. Andrea. 2018. „Gender as a Symbolic Glue Makes European Freedom of Education at Stake.” *The Progressive Post*, October 27. <https://progressivepost.eu/spotlights/gender-as-a-symbolic-glue-makes-european-freedom-of-education-at-stake>

Primljeno: 05.06.2019.

Izmenjeno: 18.10.2019.

Prihvaćeno: 25.10.2019.

From Street to Classroom: Feminist Activism and Theory in Serbia in the 1990s and 2000s

---

Teodora TODORIĆ MILIĆEVIĆ

University of Belgrade
Faculty of Philology

Summary: This paper examines feminist engagement within academia and its relationship with feminist movements and community. After a brief review of history of women's/gender studies in the West, the author turns to domestic context in order to propose some answers to the following questions – what is the relationship between feminist theory and practice; did feminists in academia turn from politics to mere theory; is academic knowledge relevant to feminist movement and broader community and in what sense? As a place of encounter of theory and activism, we consider the essay collection *The Feminist Press in Serbia: Theory, Activism and Art Practices in the 1990s and 2000s*. The topics explored in this essay collection are feminist press in Serbia in the 1990s and 2000s, and the activities of the related feminists. The aim of the paper is to problematize the complex relationship between feminist theory and practice and to show that the feminism at universities in Serbia, is inherently activist and relevant to the society as a whole.

Keywords: feminist academic journals, feminist theory, feminist activism, periodical studies, women's studies, gender studies